

KUKLA GELENEĞİNİN GÜNÜMÜZDEKİ İCRA ORTAMLARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

A STUDY ON TODAY'S PERFORMANCE ENVIROMENTS OF PUPPET TRADITION

Çiğdem GÜRSOY BOSTAN*

Öz: Kuklacılık, kökeni Orta Asya'ya dayanan köklü bir gelenek olup toplumu çeşitli konularda eğiten ve eğlendiren bir araç olarak günümüzde de varlığını sürdürmektedir. Kuklalar başta çocuk oyunlarının bir parçası iken zamanla tiyatro sahnesine taşınmış ve mizahi eleştiriye dayanan hikâyelerin anlatılmasında önemli bir rol oynamıştır. Ancak bu gelenek zaman içinde yapısal bir değişime uğramış ve eleştiri işlevi zayıflayarak giderek daha fazla biçimde çocuklar için eğitici ve eğlendirici amaçlarla icra edilmeye başlanmıştır. Bununla birlikte, yıllar içinde yaşanan çeşitli sosyal ve politik gelişmelerin etkisiyle kukla geleneği tiyatro perdesinin dışına çıkabilmekte ve böylece farklı icra ortamlarında yaşamaya devam edebilmektedir. Bununla ilgili olarak çalışmada, söz konusu icra ortam ve yöntemlerinin kukla geleneğinin sürdürülmesindeki rolünün belirlenmesi ve kukla geleneğinin Türk sosyokültürel yaşamındaki rolüne ilişkin bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada, kuklanın eğitici ve eğlendirici içerik olarak kullanıldığı televizyon programları ile sinema filmleri, tiyatro grupları, ulusal düzeydeki kukla ve tiyatro festivalleri ile kukla yapımı ve icrasına yönelik eğitim veren atölye çalışmaları incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kukla, Türk Kukla Geleneği, Kültürel Değişim, Medya, Festival

Abstract: Puppetry is a deep-rooted tradition that dates back to Central Asia as a tool that educates and entertains the society on various subjects. While puppets were initially a part of children's plays, in time they were moved to the theater stage and played an important role in telling stories based on humorous criticism. However, this tradition has lost its critical nature over time and has been accepted as an educational element for children. However, thanks to various social and political developments over the years, the puppet tradition continues to be kept alive in different performance environments to appeal to people of all ages. In this regard, the study aims to determine the role of these performance environments and methods in the continuation of the puppet tradition and to make an evaluation of the role of the puppet tradition in Turkish sociocultural life. For this purpose, television programs and movies in which puppetry is used as educational and entertaining content, theater groups, national puppet and theater festivals, and workshops that provide training in puppet making and performance were examined in this research paper.

Keywords: Puppet, Turkish Puppet Tradition, Cultural Shift, Media, Festival

* Bilim Uzmanı-Bir Kuruma Bağlı Değildir/İstanbul-cigdemgursoy1@gmail.com (Orcid: 0000-0002-5541-9840)

Giriş

Kuklaların kökeni ilkel insanların toplumsal ve dinsel ihtiyaçlarına göre meydana getirdikleri putlara kadar dayanır. Türklerin kukla kullanımını ise Orta Asya eski Türk dönemine dayandırmak mümkündür. Abdülkadir İnan'ın Eski Türk Dini Tarihi kitabında (1976: 59) belirttiğine göre, "Altaylılarda tös-töz, Yakutlarda tangara, Tuva-Uranhalarda eren, Moğol-Bureflerde ongon denilen putlar-fetişler vardır. Bunlar keçeden, paçavralardan, kayın ağacı kabuğundan yapılır. Bir kısmı çocukların oynadığı bebeklere benzerler. Bir kısmı da tilki, tavşan ve başka hayvan derilerinden ibarettir. Bunlar duvarlara yahut sııklara asılır. Bazı aileler bunları torbalarda saklarlar. Ava veya önemli bir sefere çıkarken bu putlara saç saçarlar ve ağızlarına yağ sürerler." Gündelik hayatta oldukça önemli bir yere sahip olduğu görülen bu tasvirlerin bir nevi ilkel kuklalar olarak da okunması mümkündür. Bu ilkel kuklaların, ölmüş ataların hatırasını barındırdığına inanılmış ve sefer gibi önemli toplumsal aktivitelerde kötü ruhlardan koruması ve şans getirmesi beklenmiştir.

Orta Asya eski Türk döneminde kullanılan kuklaların bir diğer işlevi de ölüm ve yaşla ilgilidir. Atalar kültürünü andıran ancak dinsel bir özellik taşımayan tul da tös ölen kişiyi temsil eden tasvirlerdir. Buna göre, ağaç dalları ile odundan yapılan ve ölen eşi ve babayı temsil eden tasvirler, dul kalan kadının ve çocuklarının ağıt yakması adına yatağının üzerine veya evinin ortasına koyulur (Yudahin, 1985: 265; Spasskiy, 1820: 162-163). Bu uygulama Anadolu'da, merhum kişinin kıyafetlerinin yastığa ya da hazırlanan kuklaya giydirilmesi ve odunun yontularak insan şeklinin verilmesi gibi yaratmalarla devam etmiştir (Eren ve Alimov, 2013: 72-75).

Yapılan çalışmalar, Doğu Türkistanlı bakışların, hastalıkları tedavi ederken "kuğurçak" olarak adlandırılan kuklalardan yaralandığını göstermektedir (İnan, 1986: 45). Ayrıca kukla, şaman kıyafetinde de yer almaktadır. Şaman cübbesi Altaylılarda "manyak"; Yakutlarda ise "kumu" veya "oyun tangasa" olarak adlandırılır. Cübbeye ek olarak, her şamanın birer davulu ve külâhı da bulunur. Bu kıyafet ve eşyalar, şamanın hizmet ettiği ruhun isteğine göre hazırlanmaktadır (İnan, 1986: 91). A. A. Anohin, şaman kıyafetlerini detaylıca incelediği *Altay Şamanlığına Ait Materyaller* (2006: 46-47) başlıklı eserinde, şamanın ayin sırasında giyindiği manyağın arka kısmında ve omuzlarında, Ülgen'in dokuz kızını temsil eden dokuz küçük kukla bulunduğunu ve bu kuklaların altına deniz kabuğu, yılan başı, yay ve boyun çamı geçirilerek tasvirin tamamlandığını belirtmiştir.

Kuklanın Orta Asya Türk toplumlarındaki kullanım alanları bunlarla sınırlı değildir. Yüzyıllar boyunca Anadolu topraklarında icra edilen pek çok geleneksel halk oyununda etkin bir role sahip olan kuklalar, Orta Asya Türkleri arasında da benzer amaçlarla kullanılmaktaydı. Bu dönemde "çadır hayat (ipli kukla)" ve "kol korçak (el kuklası)" bilinmekle birlikte olup ayrıca Anadolu'da, bebek ve kukla oyunu anlamına gelen pek çok kelime vardır.

Bunlardan bazıları, “kavurcak, kıvırsak, kavur, koğurcak, kurçak, kursak, kuçak ve kabarcuk”tur (And, 1985: 243-246).

Kuklacılık, Türk yazılı kaynaklarında 11. yüzyıldan itibaren yer almaya başlamıştır. Dîvânu Lugâti't-Türk'te “Kız çocuklarının insan suretinde yaparak oynadıkları bebek, kukla” anlamına gelen “kudhurçuk” kelimesi yer almaktadır (Atalay, 1985: 501). Fuad Köprülü'nün araştırmalarına göre kuklacılığın 13. yüzyıl Anadolu'sunda varlığını kanıtlayan yazılı eserler bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çekici olanı, eserin bir bölümünde yerle göğün çadira, insanların ise kuklalara benzetildiği Sultan Veled Divanı'dır (Köprülü, 1943: 456). Metin And'ın *Geleneksel Türk Tiyatrosu: Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri* (1985: 252-254) çalışmasında belirttiğine göre, 16. yüzyıla kadar kuklacılık hakkında çeşitli bilgiler sunan pek çok eserde kukla, “hayâl” kelimesi ile karşılanmış ve 16. yüzyılda gölge oyunundan ayırmak amacıyla kuklacılık, “hayal-i zill”; kuklacılıkla meşgul olanlar ise “lu'betbâzan” olarak adlandırılmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, oyununun iki boyutlu kuklalar aracılığıyla gerçekleştirilmesi, araştırmacıların bu iki türü birbirine karıştırmasını engelleyememiştir.

Evliya Çelebi, 17. yüzyılda kaleme aldığı *Seyahatnâme*'sine göre, İstanbul'un eğlence yaşantısında önemli bir yere sahip olan “pehlivan-ı şebbâz/hayal-ı zılcıyân, pehlivan-ı hayal-ı zill-ı tasvirciyân, pehlivan-ı kuklabâz, pehlivan-ı zûrbâz, pehlivan-ı küzebâz, pehlivan-ı sinibâz, pehlivan-ı kadehbâz, pehlivan-ı baş kuklabâz ve pehlivan-ı tâsbâz”, “Ateşbâzlar esnafı”ndan olup kukla gösterileri yaparak halkı eğlendiren kimselerdir (Kahraman ve Dağlı: 2005: 629). Aynı dönemde yazılan çeşitli fûvvetnâme ve sûrnamelerde de “ayak kuklası, yer kuklası, araba kuklası, dev kukla, iskemle kuklası, el kuklası, çubuklu ve ipli kukla” gibi, farklı biçimlerdeki kuklaların toplumsal hayattaki rolü ve işlevi üzerine önemli bilgiler yer almaktadır (Yakıcı, 2009: 37).

19. yüzyılda Türk toplumunun, özellikle de İstanbul'da yaşayan halkın sosyal ve kültürel faaliyetlerini etkileyen Batılılaşma, Thomas Holden'ın 1822'de Avrupa tarzı ipli kuklalarla sergilemeye başladığı oyunlar ile Türk kukla geleneğinde de etkisini göstermeye başlamıştır. Tanzimat döneminde müzikli ve danslı gösterilerde kullanılan ipli kuklalar, “veryate kuklaları ve alafranga kuklalar”; konuşmanın ağırlıkta olduğu el kuklaları ise “komedi kuklaları” ve alaturka kuklalar” olarak adlandırılmıştır (Oral, 2003: 30). Batıdan gelen yeni tarz ve yöntemler geleneksel üslupla birleşmiş ve Türk kuklacılığı yeni bir tarz ve anlayışa göre sahnelenmeye başlamıştır.

Kukla oyunları, özellikle de Karagöz, hicivsel bir anlatıma sahip olup dönemin sorunlarını ve yöneticilerin olumsuz niteliklerini mizah kullanarak eleştirilmesini sağlamaktadır. Bu durum, kukla geleneğinin 19. yüzyıldan itibaren zaman zaman baskı ve sansüre maruz kalmasına yol açmıştır. Bu süreçle birlikte, esasında yetişkinlere hitap eden kukla geleneği zamanla özünden uzaklaşmış, eğlenceli ve mizahi anlatımı çocuklara hitap edecek şekilde değişmeye başlamıştır (Özakman, 2012: 5).

Cumhuriyet'in ilanından sonra, kültürel değerlerin kullanılarak ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan çağdaş bir toplum yaratma hedefi, kuklacılığın da yeniden gündeme gelmesini sağlamıştır. 1932 yılında açılan Halkevleri, kukla sanatçıları için rahat bir çalışma ortamı sunmuş; kuklacılığın sistemli bir şekilde gelişmesine ve halka ulaşmasına olanak sağlamıştır. Ülke genelindeki tüm Halkevlerinin 1950 yılında kapatılması, kuklacılığın gelişmesini yeniden sekteye uğratmış; ancak 1970'lerden sonra Kültür Bakanlığı, kuklacılık ve kukla sanatçılarıyla ilgili ortaya koyduğu yeni uygulamalar ile bu sanatın korunmasına ve yaşatılmasına katkıda bulunmaya başlamıştır (Özhan, 2010: 39).

Bu çalışmada, kukla geleneğinin icrasında teknik ve yöntemlerin kullanıldığı günümüzdeki icra ortamları incelenmektedir. Bu bağlamda çalışmanın konusu, medya programları, tiyatro sahnesi ve atölye çalışmaları ile sınırlandırılmıştır. Kukla geleneğinin, toplumun eğitim ve eğlence ihtiyacının karşılanmasındaki rolü ve önemi, söz konusu icra ortamı ve yöntemleri bağlamında analiz edilmektedir.

1. Medyada Kukla Geleneği

İnsanlık tarihine ışık tutan pek çok çalışma, tasvir sanatının gündelik hayatın bir parçası olduğunu göstermektedir. Tasvir sanatının ilk örnekleri arasında mağara resimleri, çömlere işlenmiş resimler ve putlar gösterilmektedir. Türklerde ise kuklalar, bu sanatın icrasına yönelik ilk örneklerdendir. Türk kuklacılığı öncelikli olarak yas tutma ve iyi ruhlarla bağlantı kurma amaçlarına yönelik olarak hayat bulmaya başlamıştır. Zaman içinde kuklaya farklı misyonlar yüklenmiş ve bu misyonlar, dönemin ihtiyacına göre kukla geleneğini yeniden yapılandırarak bu geleneğin farklı işlevler kazanmasını, yeni kukla türlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu sayede kuklacılık, farklı ortam ve ihtiyaçlara göre şekillenebilmiş ve 21. yüzyıl dünyasında kültür endüstrisinin bir parçası haline gelmiştir.

Kültür endüstrisi, herhangi bir kültürel unsurun meta hâline getirilerek çeşitli yollarla dünyanın dört bir yanındaki insanlara ulaşmasını sağlayan bir sistemdir. Theodor W. Adorno'ya (2011: 67) göre kültür endüstrisi, sanat ile eğlenceyi bir araya getirerek insanlara herhangi bir durumda tüketebilecekleri herhangi bir ürünün ortaya koyulmasını sağlamaktadır. Burada tüketicinin ilgisini çeken nokta, yinelenen içerik değil; ürünün ortaya koyulma tekniğidir. Bu durum, yeni kültürel yapıların ortaya çıkmasını sağlayarak baskın ve alt kültürlerin gelişmesine olanak sağlamaktadır. Kültür endüstrisi, kültürel belleğin korunmasını ve ulusal, hatta evrensel paylaşılmasına destek olurken ayrıca kültür emperyalizmini arttırmaktadır (Özdemir, 2019: 25).

Televizyonun hayatımıza yerleştiği ancak internetin ve dijital kültür kavramının olmadığı dönemde medya, kültürel unsurların korunmasında önemli bir araç görülmektedir. Ahmet Kabaklı'ya göre televizyon, gelenekli oyunlarımız (Karagöz, kukla, orta oyunu, meddah) için yepyeni bir diriltme sahasıdır. Bu safhada çocuklar için her türlü yenilik, alet, zevk, ilim ve sanat

telkinleri yapılabilir (Oral, 2005: 51). Kukla geleneğinin kültür endüstrisinin bir parçası olarak medya aracılığıyla tüketiciye sunulması, geleneğin tanıtılmasını sağladığı gibi, onu özünden uzaklaştıran bir sürece girmesine de yol açabilmektedir.

Bu durum en çok geleneğe ait unsurların tanıtım malzemesi olarak kullanıldığı reklamlarda görülmektedir. Reklamlar, bir toplumun sosyo-kültürel yapısına göre oluşturulmaktadır. Kültürel unsurlar bir ürün veya hizmetin tanıtılmasında için araç olarak kullanıldığında, belirlenen hedeflere uygun olarak biçim veya bağlam açısından farklılaştırılabilmektedir (Özdemir, 2012: 313). Bu bağlamda, kültürel unsurların reklamın ürünü olarak kullanılması, sadece reklamı yapılan ürünün de ilgili unsurla özdeşleşmesine ve toplumsal kabulüne yardımcı olmakla kalmayıp söz konusu kültürel unsurun daha fazla insana ulaşmasına yardımcı olmaktadır. Bununla beraber, kültürel unsurun halk tarafından reklamda gösterildiği şekliyle öğrenilmesine ve geleneğin yozlaşmasına yol açtığı durumlar da yaşanabilmektedir.

Karagöz, özellikle Ramazan ayında yayınlanmak üzere hazırlanan reklamlarda bolca karşımıza çıkan bir kültürel unsurdur. Bu reklamlarda Karagöz'ün kullanılması, hedef kitleye reklamı yapılan ürünün tüketilmesi sayesinde Karagöz'le temsil edilen değerlere ulaşabileceği mesajını vermektedir. Reklamların yanı sıra, Karagöz'ün medyada tanıtım amacı güdülmeyen kullanıldığı yapımlar da bulunmaktadır. Karagöz'ün geleneksel temsilinden esinlenerek hazırlanan radyo-televizyon programları ve sinema filmleri, sahip olduğu eğlendirme ve eğitime gibi işlevlerini medya aracılığıyla da yerine getirebileceğini göstermektedir. Karagöz geleneğinin olumlu dönüşümüne örnek olan birkaç yapım şöyledir:

Hayalî Küçük Ali, 20 yıl süreyle Ankara Radyosu'nda Karagöz oyunlarını seslendirmiştir (Özhan, 2011:161, 166). TRT, ayrıca Karagöz'ün yer aldığı başka yapımlar yayınlamıştır: 1972'de yayınlanan Bilgi Oyunu adlı çocuk programında Levent Kırca ve Mete Dönmezer Karagöz ve Hacivat'ı canlandırmışlardır (Halk Tiyatrosu, 1995: 11).

Karagöz, sinema filmlerine de konu edilmiştir. Bunlardan en önemlisi, 2006 yılında gösterime giren "Hacivat Karagöz Neden Öldürüldü?" adlı filmidir. Bu film, Karagöz geleneğinin ortaya çıkışını anlatan bir efsaneye dayanmaktadır. 2022 yılında vizyona giren "Karagöz: Yar Bana Bir Eğlence" filmi ise animasyon tekniği ile çekilmiş olup Karagöz'ün geleneksel oyun konularından esinlenen bir senaryoya sahiptir. Bunların yanı sıra Derviş Zaim, konusunu Kıbrıs tarihinden alan "Gölgeler ve Suretler" (2010) filminde, Karagöz temsiline bolca yer vermiş olup filmin konusunu yer yer gölge oyunu üzerinden seyirciye aktarmıştır (Yılmaz, 2018).

Kuklanın televizyona girmesi, 1990lı yılları bulmuştur. Kuklanın televizyondaki bilinen ilk temsili olan Plastip Show, 1989-1994 yılları arasında ekranda kalmıştır. Bu programda, ipli kuklalar olarak temsil edilen siyasi figürler eleştirilmekte ve kuklalar bir mizah aracı olarak

kullanılmaktaydı. Siyasi olayların karikatürize edildiği bu program, kuklanın kara mizah için kullanıldığı geleneksel sahneleme yönteminin gelişen teknolojiye uyum sağlayarak yeniden yapılandırıldığı ilk yapılardan birisidir. 13 Temmuz 2009'da, skeç ve talk show olarak başlayan ve 5 Ekim 2009'da Koca Kafalarla Baba Haber Bülteni adıyla devam eden programda, gerçek insan yüzü, animasyon tekniği ile hazırlanmış bedenlere yerleştirilerek dijital kuklalar elde edilmiştir. Bu program, kukla geleneğine ait icra ortamının genişlediğini ve dijital kültürün, geleneğin korunmasında ve sürdürülmesindeki rolünü ortaya koymaktadır. 2011 yılında, TRT Haber'de yayınlanmaya başlayan Kuklagiller programı, el kuklaları tarafından sunulan haberlerin aktarıldığı bir mizah programıdır. Program, 2019 yılından itibaren yayın hayatına bağımsız olarak Youtube'dan devam etmektedir. Kuklagiller, kukla-haber-mizah üçgeni çerçevesinde oluşturulan televizyon programlarının şimdilik sonucusudur.

Kuklanın eğlence ve eğitime işlevi, çocuklara hitap eden çeşitli çizgi film ve programlarda da kullanılmaktadır. Televizyonda yayınlanan Yeşil Oba, Tarçın ve Arkadaşları ve Mimocan gibi çizgi filmler; çocuk izleyiciye hitap eden Kuklalı Köşk dizisi ve 2019 ve 2021 yıllarında gösterime giren aynı adlı filmi ile Arkadaşım Bıdı ve Kukla Gösterisi programları, kuklanın baş ya da yardımcı karakter olarak rol aldığı yapılardan birkaçıdır.

Kuklalar, televizyonda sadece çocuklar için hazırlanan programlarda değil, reklamlarda ve Youtube'da yayınlanan içeriklerde de yer almaktadır. Reklamlar, bir ürünü ya da hizmeti tanıtmak amacıyla hazırlanmaktadır. Televizyon ve dijital medyadaki çeşitli yayın organlarında yayınlanan ve en fazla birkaç dakika uzunluğunda olan reklamların, halkı sinema ya da televizyon dizisi kadar etkileyebildiği bilinmektedir. Pınar Prebiyotik, Torku Miniki çikolata ve Molfix bebek bezi, televizyon için hazırlanan reklamlarda kuklalara yer vererek çocuk yaştaki izleyicileri hedef almıştır. Bu reklamlardaki kuklalar, geleneksel temsillerdeki işlevlerinden arındırılarak ilgili ürünü tanıtmayı ve hedef kitle için istek unsuru hâline getirmek amacıyla kullanılmıştır.

Youtube'da yer alan Limontv kanalında, çocuklara hitap eden pek çok video içeriği bulunmaktadır. Bu içeriklerde çocukları belirli konular hakkında bilgilendirmek için el kuklalardan yararlanılmaktadır. Örneğin bir video serisinde, Aşçıbaşı Kuru Hasan isimli bir kukla, yemek yapmayı öğreten aşçı rolündedir; Limon-i Sohbetler başlıklı içerikte ise kukla Limon, çocuklara Ramazan'la ilgili kavramları öğretmekte, zaman zaman da izleyiciler ile canlı bağlantı kurarak sohbet etmektedir. Bunların yanı sıra, Nasreddin Hoca fıkralarının el kuklaları ile canlandırılması ile değerler eğitimi verilen bir seri, kukla yapımının öğretildiği içerikler ve yine el kuklalarının şarkı söylediği, çocuklara temizlik değerlerinin öğretildiği bir video bulunmaktadır.

Kukla geleneğinin medyadaki temsili, icracı ve seyirci arasındaki iletişimi koparmıştır. Seyircinin tepkisine göre şekillenen gösteri, yerini

daha önceden hazırlanmış senaryonun belirli kurallara göre icra edilmesine dönüştürmüştür. Kuklalar, bir kişiyi veya durumu temsil eden nesnelere. Dolayısıyla belirli bir grubun kültürel veya sosyal olarak yanlış şekilde tasvir edilmesine veya olduğundan fazla olumlu nitelikler taşıyacak şekilde etiketlenmesine yol açabilmektedir. Bu nedenle kuklalar, medya ortamında kullanıldıkları bağlama, içerdikleri mesajlara ve izleyici üzerindeki etkisine bağlı olarak değerlendirilmelidir.

2. Tiyatroda Kukla Geleneği

Yukarıda açıkladığımız üzere, Türk kültür dünyasının bir parçası olarak kukla geleneği, geleneksel icra ortamlarından çıkıp medya aracılığıyla yaşatılmaya devam etmektedir. Bununla birlikte kukla geleneğinin sürdürülmesi, usta-çırak ilişkisi ile genç kuşaklara öğretilmesi ve farklı bağlamlarda icra edilmesini de içermektedir. Günümüzde kuklacılık, radyo, televizyon ve sinema gibi medya organları haricindeki kültürel ortamlarda da kendisine yer bulmaktadır. Tiyatro gösterileri, konserler ve atölyeler, bu kültürel ortamların başında gelmekte olup kukla geleneğinin doğrudan seyirciyle etkileşime girilmek yoluyla icra edilmesine olanak sağlamaktadır.

Kukla oyunlarının günümüzdeki birincil icra ortamı tiyatro sahnesidir. Balon Kukla Tiyatrosu, Çizgi Kukla Tiyatrosu, Tiyatro Gülgeç ve Tiyatro Tempo vs. gibi pek çok özel tiyatro toplulukları, el kuklası başta olmak üzere farklı çeşitteki kuklaların yer aldığı oyunlar sergilemektedir.

Günümüzde İstanbul, Bursa, İzmir, Ankara ve Hatay'da düzenlenen kukla temalı festivaller, kukla geleneğinin yaşatıldığı ve geniş kitlelere tanıtıldığı en önemli icra ortamlarından biridir. İlk olarak 2015 yılında düzenlenen Uluslararası Ankara Kukla Festivali, başta Marine ve Haluk Yüce olmak üzere, çeşitli kukla sanatçıları tarafından, kukla tiyatrosunun zenginliğini tanıtmak amacıyla düzenlenmektedir (Haluk Yüce, Mülakat, 26 Aralık 2019). İstanbul ilinin Kartal ilçesinde yer alan Masal Müzesi'nde de 20-23 Haziran 2023 tarihinde Kukla Festivali düzenlenmiş; bu festival içinde kukla yapım ve oynatım atölyeleri, kukla tiyatroları ve kukla sergisi etkinlikleri yapılmıştır. Bunun yanı sıra, müze içinde zaman zaman çocuklar için kukla yapım atölyeleri de düzenlenmektedir.

2019 yılında, İstanbul Uluslararası Kukla Festivali kapsamında, Metropol İstanbul AVM'de Kukla Müzesi "Dünya Kuklaları" konulu bir sergi açılmıştır. Bu sergi, İstanbul Uluslararası Kukla Festivali Genel Sanat Yönetmeni ve Karagöz Vakfı Yönetim Kurulu Başkanı Cengiz Özek'in koleksiyonuna ait olan ve Hindistan'dan Almanya'ya pek çok ülkenin geleneksel kukla örneklerinden oluşmakta olup müzenin bir bölümünde de Karagöz'e yer verilmiştir. Bu müzede, kukla festivali kapsamında çocuklar için kukla gösterileri de düzenlenmiş ve müze, 6 ay süreyle ziyarete açık tutulmuştur.

Bursa Kültür Sanat ve Turizm Vakfı ile UNIMA Türkiye Milli Merkezi tarafından 11-16 Aralık 2023 tarihleri arasında Bursa'da düzenlenen 20. Uluslararası Bursa Karagöz Kukla ve Gölge Oyunları Festivali, dünya

çapındaki pek çok kukla topluluğunun oyunlarını sergilemesine ve kukla geleneğini yaşatmasına olanak sağlamaktadır.

Hatay Büyükşehir Belediyesi tarafından düzenlenen 1. Hatay Karagöz Kukla Festivali, ilk defa 21-27 Kasım 2022 tarihinde düzenlenmiştir. Bu festivalde, gölge oyunu ve kukla tiyatrosunun gösterimi yapılmış ve hem çocuklara hem de yetişkinlere hitap eden kukla konulu oyun ve atölyeler de düzenlenmiştir.

3. Atölye Eğitimleri

Usta-çırak ilişkisi, geleneksel sanat ve zanaat ürünlerinin meydana getirilişini kuşaktan kuşağa aktaran geleneksel bir eğitim metodudur. Çırak, ustasını gözlemleyerek ve ondan gördüklerini uygulayarak yeni bir beceri edinir. Bu metot, mesleki bilgi ve becerinin devamlılığını sağlamaktadır. Bununla birlikte günümüzün ekonomik ve sosyal koşulları, kamusal ya da özel kurum ve kuruluşlarından destek görmeyen usta-çırak ilişkisine dayalı eğitimler, sürdürülebilir bir konumda değildir. Bu durum, usta ve çırak arasındaki özel ilişkinin yozlaşmasına yol açarken aynı zamanda geleneğin genç kuşaklara aktarılmasını da engellemektedir (Delen, 2021: 599).

Günümüzde kukla geleneğinin sürdürülmesine yönelik eğitimler, üniversitelerin ilgili bölümlerinde ve kısa süreli atölye eğitimleri aracılığıyla verilmektedir. Atölyeler, usta-çırak ilişkisinin devamlılığını sağlayan yeni tür eğitim ortamıdır. Son yıllarda oldukça sıklaşan atölyelerin temel mantığı, belirli bir konuda yetkinliği sahip olan usta kimliğindeki kimselerin, ortalama birkaç saatlik bir süre zarfında mevzubahis konuyu öğrenmek ve deneyimlemek adına kendisine başvuran çırak konumundaki kişilere eğitim vermesi üzerine kurulmuştur. Atölye ortamında, geleneksel ritüellerden geçmesi gerekmeksizin isteyen herkes herhangi bir konu hakkında eğitim alarak çıraklık yapabilir. Atölyedeki ders zamanının kısıtlı olması nedeniyle çırağın, belirlenen konuya tam anlamıyla hâkim olması ve uygulamada mükemmelleşmesi beklenmez. Bu bağlamda, kültürel unsurların yapım ve icrasına yönelik atölyeler, bilgi ve deneyimlerin aktarıldığı yeni bir icra ortamı olarak kabul edilmektedir.

Çeşitli konularda verilen atölye eğitimleri son yıllarda oldukça artmıştır. Bu eğitimler gündelik hayat uygulamalarından iş dünyasında gerekli olabilecek bilgi ve becerilere kadar geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Bunlara ek olarak, çeşitli kültürel unsurların meydana getirilişi ve icrasına yönelik pek çok atölye eğitimi de verilmektedir. Kukla geleneği de bu tür eğitimlerin bir parçası hâline gelmiştir.

Kukla yapımına ve icrasına dayanan atölye eğitimleri, kukla geleneğinin temelini öğrenme, günümüze kadar uzanan sanatsal mirası anlamayı teşvik etmektedir. Buna ek olarak atölye eğitimlerinin, bu programa katılan kimselere kendi hikâyelerini ve karakterlerini oluşturma ortamı sunarak yaratıcılığı teşvik ettiği ayrıca çocukların el ve motor becerilerinin gelişmesini desteklediği söylenebilmektedir. Katılımcılar, kuklaları kullanarak farklı sanat formları arasında köprü kurma ya da yeni

bakış açıları geliştirerek eğitim alanında yeni teknik ve beceriler geliştirebilme imkânına sahip olmaktadır. Özellikle İstanbul, İzmir ve Ankara’da kukla yapımı ve icrasına yönelik pek çok atölye düzenlenmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

Pera Müze’sinde 8 Nisan 2023 tarihinde, 4-6 yaş arası çocuklar için “Eğlenceli Kuklalar” adı altında bir kukla yapım atölyesi düzenlenmiştir. Bu atölyede, Paula Rego’nun kil ve kâğıt hamuru kullanarak meydana getirdiği sanat eserleri, çocuklar tarafından üç boyutlu kuklalar olarak yeniden yorumlanmıştır. Atatürk Kültür Merkezi’nde ise el kuklası, parmak kuklası, hareketli kurbağa, hareketli kukla ve origami kukla yapımı öğreten bir saatlik atölyeler düzenlenmiş ve bu eğitimler çoğunlukla 6-12 yaş arasındaki çocukların katılımına yönelik olarak tasarlanmıştır. Bu atölye eğitimlerinin dikkat çekici tarafı, çorap, eldiven ve paçavra kumaşların yanı sıra kil ve kâğıt hamurunun da kukla yapımında kullanılması ve Japon kültürüne ait bir kâğıt katlama sanatı olan origaminin de bir kukla türü olarak kabul edilmesidir.

Q Performans Prodüksiyon, 15 yaş ve üzeri katılımcılar için “Kukla Beden-i-m-iz” temalı bir kukla yapım ve oynatım atölyesi düzenlemektedir. Bu atölyede katılımcılar, gruplara ayrılarak tahta, kâğıt, karton, alüminyum folyo vb. malzemeler kullanarak devasa kuklalar yapmaktadır. Ardından, tüm grupların hazırladığı kuklalar bir araya getirilerek katılımcılar tarafından oluşturulan hikâyeye göre canlandırılmaktadır. Kukla Pukla Atölye’de ise, 5-10 yaş arasındaki çocuklara el kuklası yapımı ve kukla oynatımına yönelik kısa bir eğitim verilerek kendi oluşturdukları hikâyeye göre canlandırma yapmaları sağlanmaktadır.

Kuklanın eğitim materyali olarak kullanılması, öğrenme sürecini destekleyerek öğretmen ve öğrenci arasındaki etkileşimin artmasına yardımcı olmaktadır. Fatih Aydoğdu ve Abdülhak Halim Ulaş tarafından yapılan bir çalışma (2017: 352), okulöncesi eğitim alan 5 yaş grubundaki çocukların, kukla ve drama etkinlikleri sayesinde, sosyal-duygusal gelişimlerini desteklediğini ortaya koymaktadır. Bununla ilgili olarak kukla sanatçısı Can Sevil, İzmir’de bulunan Ağaçkakan Kukla Atölyesi’nde, yetişkinlere yönelik olarak kukla yapımı ve kuklanın eğitim aracı olarak kullanılmasına yönelik atölye eğitimleri vermektedir.

Sonuç

Geçmişten günümüze kukla geleneği, bir durum veya olayın oyunlaştırılmasında ve bu oyunların mizah ile hiciv unsurları aracılığıyla hikâyeleştirilerek seyirciye aktarılmasında önemli bir rol oynamaktadır. 19. yüzyıl sonlarından itibaren baskı ve sansürün artması ile seyirci kitlesinin çeşitlenmesi, kukla geleneğinin yeni oyun konuları ile farklı icra ortamlarında sergilenmesinin önünü açmıştır. Günümüzde kuklalar sadece tiyatro perdesinde değil, televizyonda, sinemada hatta yeni nesil usta-çırak eğitim ortamı olarak düşünülebilecek atölye eğitimlerinde de karşımıza çıkmaktadır.

Kukla geleneği gerek medyadaki tezahürü gerekse sahnelenen kukla oyunları ile, hikâye anlatımını kullanarak eğitim ve eğlence aracı olarak kullanılmaya devam etmektedir. Günümüzde kukla, çocukların çeşitli konularda eğitilmesine yönelik olarak hazırlanmış televizyon dizilerinde, filmlerde hatta internet ortamında yayınlanan programlarda karşımıza çıkmaktadır. Bununla birlikte, 1990lı ve 2000li yıllarda kuklanın yetişkinlere yönelik programlarda da kullanıldığı, özellikle de siyasi hiciv içeren programlarda öne çıktığını görmekteyiz.

Kukla geleneği, tiyatro sahnesinde yaşatılmaya devam etmektedir. Tiyatro oyunları ve festivaller, bu geleneğin her yaştan insana ulaşmasını sağlayarak geleneğin canlı tutulmasını sağlamaktadır. Bu festival ve oyunlar, kukla geleneğini modern tekniklerle birleştirerek bu geleneğin çeşitliliğini gösterme, dünyanın pek çok yerinden sanatçıları bir araya getirerek kültürler arası bir köprü kurma ve seyircilere eğlenceli bir deneyim sunma görevini üstlenmektedir. Sahnelenen oyunların yanı sıra festival kapsamında düzenlenen atölye eğitimleri, seminerler kukla geleneğine ait kültürel mirasın yaşatılması ve geliştirilmesine destek olmaktadır.

Kukla geleneğinin korunması ve yeni nesillere aktarılmasında atölye eğitimleri kilit bir rol oynamaktadır. Geleneksel eğitim metodunda usta ve çırak arasında birebir, uygulamaya dayalı bir öğrenme ortamı vardır. Atölye eğitimlerinde ise birden fazla çırak bulunur ve katılımcıların belirli bir konu üzerinde temel beceri edinmesi amaçlanmaktadır. Atölye eğitimleri, kukla yapım tekniklerine dair temel becerileri kazandırarak katılımcının kendi yaratıcılığını kullanmasına olanak tanımaktadır. Dolayısıyla atölye eğitimleri, yeni sanatçıların yetiştirilmesini ve geleneğin canlı tutulmasını desteklemektedir.

Bunlara ek olarak, kuklaların yer aldığı programların ve geleneksel uygulamaların dijital medyada daha fazla yer alması ve televizyon programları ile filmlerin teşvik edilmesi, kukla geleneği hakkında düzenlenen konferans ve festivallere verilen desteğin artması; üniversite seviyesindeki ders almayan kimseler için atölye eğitim programlarının genişletilmesi, geleneğin sürdürülmesi ve Türk kimliğine ait kültürel bir unsur olarak uluslararası arenada tanıtılmasına yardımcı olacaktır.

KAYNAKÇA

Yazılı Kaynaklar

- Adamır, O. (2003). Kültür ile zihniyet. *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, 6 (23), 23-34.
- Adorno, Theodor W. (2011). *Kültür endüstrisi-kültür yönetimi*. (çev.: Nihat Ünel, Mustafa Tüzel, Elçin Gen), İstanbul: İletişim.
- Alimov, R. - Eren, M. (2013). Eski tul geleneğinin Orta Asya ve Anadolu'daki yansımaları. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 3 (19), 63-78.
- And, M. (1965). Köylerde kukla ve kuklacılık. *Türk Folklor Araştırmaları*, 191, 3762-3764.

- And, M. (1969). *Geleneksel Türk tiyatrosu (kukla-karagöz-ortaoyunu)*. Ankara: Bilgi.
- And, M. (1970). *100 soruda Türk tiyatrosu tarihi*. İstanbul: Gerçek.
- And, M. (1985). *Geleneksel Türk tiyatrosu: köylü ve halk tiyatrosu gelenekleri*. İstanbul: İnkılâp.
- Anohin, A. V. (2006). *Altay Şamanlığına ait materyaller*. (çev.: Zekeriya Karadavut-Jannet Meyermanova), Konya: Kömen.
- Artun, E. (2005). Halk kültüründe değişimin topluma etkisi ve sonuçları. *Halk Kültüründe Değişim Uluslararası Sempozyumu Bildirileri*, (ed.: I. Altun), 57-71, İstanbul: Motif Vakfı.
- Atalay, B. (1985). *Divanü Lügati't-Türk tercümesi*. C. I, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Aydoğdu, F. - Ulaş, A. H. (2017). Bütünleştirilmiş kukla ve drama etkinliklerinin okul öncesi eğitime devam eden çocukların sosyal duygusal gelişimlerine etkisi. *Akademik Bakış Uluslararası Hakemli Sosyal Bilimler Dergisi*, 59, 346-354.
- Aygün, D. (2012). *Kukla sanatının gelişimi ve Türkiye'deki durumu*. Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çoruhlu, Y. (2000). *Türk mitolojisinin ana hatları*. İstanbul: Kabalcı.
- Daştan, N. (2018). *Dramatik bir gösterim türü olarak Türk kukla tiyatrosu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Delen, M. (2021). Geleneksel Karagöz usta-çırak ilişkisinin günümüze uyarlanması ve ustasız bir hayalî Kemal Atangür. *MotifAkademi Halkbilimi Dergisi*, 14 (34), 596-616.
- Halk Tiyatrosu Dergisi*, (1995), 4.
- İnan, A. (1976). *Eski Türk dini tarihi*. İstanbul: Milli Eğitim.
- İnan, A. (1986). *Tarihte ve bugün Şamanizm: Materyaller ve araştırmalar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kahraman, S. A. - Dağlı, Y. (2005). *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi seyahatnâmesi: İstanbul: 1. cilt - 2. Kitap*, İstanbul: Yapı Kredi.
- Köprülü, M. F. (1943). Anadolu Selçukluları tarihinin yerli kaynakları. *Bellekten*, 7 (27), 379-521.
- Milliyet Sanat Dergisi*, (1973), 57.
- Oral, Ü. (2005). *Kukla kitabı*. İstanbul: Kitabevi.
- Özakman, M. (2012). *Karagöz*. Ankara: UNIMA.
- Özdemir, N. (2012). Reklamcılık sektörü ve Karagöz. *Kültür Ekonomisi ve Yönetimi*, (ed. N. Özdemir), 309-323, Ankara: Hacettepe.
- Özdemir, N. (2019). *Kültür ekonomisi ve endüstrileri ile kültürel miras yönetimi ilişkisi*. *Kültürel Miras Yönetimi*, (ed.: N. Özdemir - A. Öger), 9-30, Ankara: Grafiker.
- Özhan, M. (2010). *Kukla ve gölge tiyatrosu*. Bursa: Kültür A.Ş.
- Özhan, M. (2011/2). *Doğumunun 125. yılı anısına cumhuriyet döneminin büyük Karagöz sanatçısı Hayalî Küçük Ali. folklor/edebiyat*, 17 (66), 157-172.
- Roux, J.-P. (1999). *Altay Türklerinde ölüm*. (çev.: Aykut Kazancıgil), İstanbul: Kabalcı.
- Spasskiy, G. İ. (1820). Kirgiz-Kaysaki bolşoy, sredney i maloy ordi. *Sibirskiy Vestnik*, 10, 142-164.

- Sever, M. (2019). 1980 sonrası Türkiye'de kültürel ve toplumsal değişme. *Uluslararası Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, 2 (3), 2-10.
- Yakıcı, A. (2009). Evrensel bir tiyatro sanatı olan kuklanın Anadolu insanının sosyal ve kültürel hayatına etkisi. *Millî Folklor*, 11 (81), 34-39.
- Yılmaz, S. S. (2018). Türk sinemasında geleneksel Türk tiyatrosu izleri. *Kayseri USBİK - Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi Özet Kitabı*, (ed.: A. Kuşçulu vd.), 1411-1431, Kayseri: USBİK 2018 Düzenleme Kurulu.
- Yudahin, K.K. (1985). *Kirgizsko-russkiy slovar'*. Frunze.

Elektronik Kaynaklar

- URL-1: Kukla müzesi 'Dünya Kuklaları' metropol İstanbul'da açıldı. <http://istiklalcaddesi.istanbul/kukla-muzesi-dunya-kuklari-metropol-istanbulda-acildi/> (Erişim: 19.10.2023)
- URL-2: Kukla müzesi metropol İstanbul avmde açıldı. <https://www.arkeolojikhaber.com/haber-kukla-muzesi-metropol-istanbul-avmde-acildi-23307/> (Erişim: 19.10.2023)
- URL-3: Karagöz kukla ve gölge oyunları festivali. <https://www.bkstv.org.tr/tr/festival/20-uluslararasi-bursa-karagoz-kukla-ve-golge-oyunlari-festivali-21> (Erişim: 26.11.2023)
- URL-4: 1. Hatay Karagöz kukla festivali açılışa gün sayıyor. <https://hatay.bel.tr/icerik/1hatay-karagoz-kukla-festivali-acilisa-gun-sayiyor> (Erişim: 26.11.2023)
- URL-5: Kuklagiller TRT haber. <http://blog.4yon.org/?c=page&ID=836&t=kuklagillertrthaber> (Erişim: 05.01.2021)

Extended Summary

The origin of the puppet tradition in Turkish culture dates back to Central Asia. In Abdulkadir Inan's *Eski Türk Dini Kültürü*, it is possible to read idol-fetishes made of rags or tree bark and resembling dolls as primitive puppets. According to Inan, these idols were used for protection from evil spirits and for good luck during social activities such as hunting and war. In addition, tul or tös, which do not have a religious character but may be related to the cult of ancestors, also resemble puppets. Grigory Ivanovich Spasskiy, and K.K. Yudahin found that the widow would place a depiction of her deceased husband made of tree branches in the center of the house or on the bed, around which she would lament and mourn. Metin Eren, and Rysberk Alimov have demonstrated that this tradition continues in the Anatolian Turkish field, where the clothes of the deceased are worn on the pillow or on the prepared puppet. In the culture of the ancient Turks living in Central Asia, the puppet also appeared in shamanic costumes. A.A. Anohin, in his work *Altay Şamanlığına Ait Materyaller*, stated that the shaman's costume worn during the ritual had nine small puppets representing the nine daughters of Ülgen in the center and on his shoulders.

According to Metin And in his book *Geleneksel Türk Tiyatrosu: Köylü ve Halk Tiyatrosu Gelenekleri*, when the puppet came to Anatolia, it took names such as "çadır hayat" (puppet with string), "kol korçak" (hand puppet), "kavurcak", "koğurcak", "kabarcuk". In this regard, the word "kudhurçuk" in Dîvânü Lugâti't-Türk is explained as a doll or puppet played by girls. Accordingly, when the puppet came to Anatolia over the centuries, it acquired the function of entertainment and was used for various games and entertainment rituals. In the 19th century, as in most social and cultural activities, the winds of change began to blow in the Turkish puppet tradition. Puppet plays, which were originally performed with a humorous and satirical expression, began to be subjected to pressure and censorship from time to time from

the 19th century onwards. This situation led to the restructuring of the puppet tradition to appeal to children. After the proclamation of the Republic, with the efforts of the Halkevleri and the Ministry of Culture, various practices were put forward for the protection and survival of the Turkish puppet tradition.

In the study, the media, theater and workshop trainings, which are the current performance environments of the Turkish puppet tradition, are discussed. Today, television and the internet are an environment where the Turkish puppet tradition is presented to consumers through the media and this tradition reaches more people, but at the same time, it can also cause the tradition to move away from its essence. It took until the 1990s for puppets to appear on television. String puppets, hand puppets and finger puppets were mostly used in various television programs and advertisements that were shown over the years. In the representation of the Turkish puppet tradition in the media, the humorous and satirical features of puppetry are used in the context of a specific scenario, not according to the audience's reaction. According to our analysis of television commercials and programs in the context of the study, the performance of the Turkish puppet tradition on television has broken the communication between the performer and the audience.

Traditional Turkish puppetry continues to be performed on theater stages, which is the primary medium of performance, as well as in the media. Puppet festivals organized in Istanbul, Ankara, Bursa, Izmir and Hatay, allow the Turkish puppetry tradition to spread to a wider audience and allow the audience to experience this tradition firsthand. In addition to the festivals, many cities, especially Istanbul and Ankara, continue to stage theatrical performances, mostly for children, featuring different types of puppetries such as hand puppetry and string puppetry.

The puppet tradition has been passed down from generation to generation through the master-apprentice relationship and has thus been able to preserve its existence. Today, theater and performing arts departments at various universities offer courses on puppet making and performance. In addition, in workshop trainings lasting an average of a few hours, people with the identity of masters give students a short training on puppet making and/or performance. In order to become an apprentice in a workshop environment, one is not expected to show any special skills or go through traditional rituals. These trainings can be considered as the modern version of the system in which the apprentice gains a new skill by observing and practicing what he or she has seen from the master and continues the tradition. In the context of our study, it was determined that many workshops for puppet making and performance were organized in Istanbul, Izmir and Ankara.

In this study, firstly it is provided information about the origins and historical course of the Turkish puppetry tradition. Accordingly, the basis of Turkish puppetry can be traced back to the idols and fetishes and shamanic costumes that had an important place in the ancient Turkish societies living in Central Asia. These elements, which can also be defined as primitive puppets, became a part of the folk dances performed with puppets in Anatolia over time and the puppets were named differently according to their context. The traditions developed around Turkish puppetry have been maintained for centuries, and many efforts have been made to preserve these traditions after the proclamation of the Republic. In our study, in order to determine the role of the puppet tradition in the sociocultural life of Turkish society, television programs and advertisements, cinema films, theaters and festivals where puppetry is used as entertaining and educational content, and workshops that provide training in puppet making and performance were examined. Accordingly, the puppet tradition has found new performance environments in the media and workshop trainings. This situation allows the puppet tradition to be reproduced in different forms and contexts. Encouraging various media programs that make use of the puppet tradition, increasing support for puppet festivals and conferences on the puppet tradition, and expanding workshop programs for puppet making and performance are among the suggestions that will ensure the continuity of Turkish puppetry and help promote it in the international arena.

“İyi Yayın Üzerine Kılavuzlar ve Yayın Etiği Komitesi’nin (COPE) Davranış Kuralları” çerçevesinde aşağıdaki beyanlara yer verilmiştir. / The following statements are included within the framework of "Guidelines on Good Publication and the Code of Conduct of the Publication Ethics Committee (COPE)":

Etik Kurul Belgesi/Ethics Committee Approval: Makale, Etik Kurul Belgesi gerektirmemektedir./Article does not require an Ethics Committee Approval.

Çıkar Çatışması Beyanı/Declaration of Conflicting Interests: Bu makalenin araştırması, yazarlığı veya yayınlanmasıyla ilgili olarak yazarların potansiyel bir çıkar çatışması yoktur. / There is no potential conflict of interest for the authors regarding the research, authorship or publication of this article.